

DODATEK

Janez Stergar

Neobjavljeno Zwittrovo poročilo o poti po Koroškem
poleti 1930

UDK 929 Zwitter (436.5=163.6)

STERGAR, Janez, prof. zgod., strok. svetnik, Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
janez.stergar@guest.arnes.si

Neobjavljeno Zwittrovo poročilo o poti po Koroškem poleti 1930

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, str. 67–74, cit. 36

1.02 Pregledni znanstveni članek; jezik: Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: Fran Zwitter, koroški Slovenci, narodne manjšine, 1930

Slovenski zgodovinar Fran Zwitter (1905–1988) je bil po študiju na ljubljanski in dunajski univerzi (ter pred odhodom na postdoktorski študij v Pariz) 1. 10. 1929 – 30.9.1930 pogodbeni asistent na geografskem inštitutu ljubljanske Filozofske fakultete. 17. – 29. 8. 1930 je peš potoval po južnem Koroškem ter o svojih opažanjih in pogovorih pripravil 13 strani dolgo poročilo. To ni turistični potopis, ampak analiza jezikovnega, šolskega, cerkvenega, gospodarsko-socialnega in političnega položaja koroških Slovencev kot manjšinske skupnosti (iz katere je izhajal tudi Zwittrov oče). Avtorstvo anonimnega poročila je pred dvema desetletjema razkril sam Zwitter. Poročilo, ki je v integralni obliki objavljeno v tem zborniku, je shranjeno v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, kar potrjuje dejstvo, da je bilo potovanje opravljeno s pomočjo tedanjega Manjšinskega inštituta in Kluba koroških Slovencev v Ljubljani. Redakcijski komentar objave vsebuje tudi primerjavo s Zwittrovo knjigo »Koroško vprašanje« (1937).

Avtorski izvleček

UDK Zwitter (436.5=163.6)

STERGAR, Janez, B.A., research counsellor, Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
janez.stergar@guest.arnes.si

Fran Zwitter's Unpublished Report of His Trip through Austrian Carinthia in the Summer of 1930

Zwittrov zbornik. *Ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905–1988)*, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, pp. 67–74, 36 notes

Language: Sn. (Sn., En.)

Key words: Fran Zwitter, Carinthian Slovenes, national minorities, 1930

After his study in Ljubljana and Vienna, and before his post-doctoral study in Paris, Fran Zwitter (Slovenian historian, 1905–1988) worked as an assistant at the Institute of Geography at the Faculty of Arts in Ljubljana (October 1, 1929 – September 30, 1930). On August 17, 1930 he set on a thirteen-day walking tour through southern Carinthia in Austria. Upon his return to Ljubljana he wrote a thirteen-page report about this trip that is far more than a mere journal recording his observations and conversations with the local population. The report is an analysis of linguistic, economic, social, educational, religious, and political situation of Carinthian Slovenes as a minority group (a member of which was also Zwitter's father). Two decades ago, Fran Zwitter revealed that he was the author of this hitherto anonymous report. The report, published in its original form in this publication, is kept at the Institute for Ethnic Studies in Ljubljana, which indicates that Zwitter's trip had been organized with the help of former Institute for Minorities and with Carinthian Slovenes Club in Ljubljana. An editorial commentary on this report contains a comparison with Zwitter's book, *Koroško vprašanje* (The Carinthian Question, 1937).

Author's Abstract

»Avtor pa je mladi doktor Fran Zwitter,« nama je s kolegom Borisom Jesihom v prvi polovici osemdesetih let 20. stoletja ob enem izmed svojih obiskov v najini inštitutski sobi pojasnil akademik prof.dr. Fran Zwitter, ko smo se pogovarjali o anonimnem poročilu s potovanja po Koroškem v počitnicah poleti 1930. Poročilo je natipkano na 13 straneh papirja večjega

formata (20,5 x 30 cm, tipa Royal York z vidnim vodnim grbom papirnice) in ga hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (INV) v fasciklu 146, kjer so zbrani arhivski preostanki predvojnega Manjšinskega inštituta (MI). V mapi 6 omenjenega fascikla sta pod letnico 1930 le obravnavani potopis – enkrat v 60. letih ga je inštitutski arhivist msgr. dr. Ivo Juvančič poimenoval zgolj kot »1930: Rožna dolina ... Kraji okrog Vrbskega jezera« – in kratko poročilo o pripravah na plebiscitno slavje.

Potopis je brez naslova in brez (verjetnega) spremnega dopisa, iz katerega bi lahko razbrali, komu so bile namenjene (verjetno pripravljene) kopije. Letnica 1930 je na začetku besedila naknadno vpisana z roko, ki jo sicer srečujemo na sočasno nastalih dokumentih MI (rokopis Vinka Zormana, Rudolfa Vidriha, Lisca ali drugega sodelavca MI?). Tudi tipkopis z ležečimi črkami je značilen za več drugih tedanjih inštitutskih dokumentov. Ni pa to odtis črk pisalnega stroja »Adler«, ki ga je Zwitter v starinarnici kupil za pisanje svoje disertacije in ki naj bi ga še hranili njegovi potomci.¹ Metodičnega dvoma o Zwitrovem (pozmem) priznanju »očetovstva« potopisa doslej ni bilo mogoče odpraviti z nobenim neposrednim pisnim dokazom. Predvojnega potnega lista ali potnih listov, ki ga/jih je dunajski in pariški študent prav gotovo imel, ni najti ne pri dedičih ne v njegovem fondu, ki ga hrani oddelek II Arhiva RS.² A v prvi povojni Zwitrovi planinski izkaznici je zaznamek o njegovem vstopu v Planinsko društvo Ljubljana, in sicer prav leta 1930:³ tedaj je v poletnem času celo večina slovenskih obiskovalcev Koroške tjja odhajala le z izkaznico Slovenskega planinskega društva – SPD.⁴

V letu 1930 so bili stiki in potovanja prek slovensko- oz. jugoslovansko-avstrijske meje že zelo običajni, številni in raznovrstni.⁵ Poleg železniških povezav je obratovala redna avtobusna zveza tako prek Jezerskega kot prek Ljubelja. Na ekskurzijo v Avstrijo so potovali ljubljanski študentje kemije, vrstile so se tekme med avstrijskimi in slovenskimi nogometnimi ter teniškimi klubi, na izlet v Slovenijo so se organizirano pripeljali avstrijski avtomobilisti, iz Poljsanske doline so odšli na romanje h Gospe Sveti in k Sv. Emi v Krko, koroški Slovenci na Brezje, romarji iz treh dežel pa so se srečali na Sv. Višarjah nad Kanalsko dolino.⁶ Slovenska »požarna bramba« je imela dobre čezmejne odnose in je kdaj tudi pomagala na avstrijski strani.⁷ Konec julija je »v strogem inkognitu« na turistični ogled Dunaja pripotovala tudi jugoslovanska kraljica Marija z dvema romunskima sorodnicama.⁸ Živinorejci iz Slovenije so sodelovali na velikovski razstavi, čeprav so se dolgotrajna in skorajda uspešno zaključena jugoslovansko-avstrijska trgovinska pogajanja nato – prav ob koncu Zwitrovega potovanja po Koroškem – pretrgala.⁹

¹ Zwitrovi hčerki dr. Franji (Anji) Dular se zahvaljujem za ta podatek in za več drugih koristnih informacij za pripravo tega prispevka.

² Nosi oznako AS 1402 in vsebuje prek 100 fasciklov.

³ AS 1402, f. XLIII, ovoj 2.

⁴ Slovenec 27.4.1930 na str. 2 iz poročila predsednika SPD Ivana Tavčarja na občnem zboru mdr. povzema, da je SPD »razširilo svoje delovanje tudi na inozemstvo in je stopilo v reciprocitetno razmerje z avstrijskimi planinskimi društvi. Čedalje več inozemcev pristopa k SPD.« Slovenec 22.8.1930 pa na str. 2 poroča, da je v prvih 20 avgustovskih dneh – torej deloma hkrati z obravnavanim koroškim potovanjem – vrh Stola obiskalo rekordnih 457 planincev, od katerih »je bila pretežna večina koroških Nemcev.«

⁵ Slovenec 18.1.1931 na str. 5 navaja, da je v letu 1930 preko severne meje potovalo 276.663 potnikov, od tega »108.521 Jugoslovancev, 100.926 Avstrijcev, 26.606 Čehoslovakov, 14.517 Nemcev...«

⁶ O tem prim. npr. novice v dnevniku Slovenec 30.3.1930, str. 5; 20.4.1930, str. 5; 8.5.1930, str. 7; 16.5.1930, str. 5; 19.6.1930, str. 5; 13.9.1930, str. 7. Za romanja koroških Slovencev gl.: Naši rajni duhovniki : Kratki orisi njihovega trudapolnega dela in življenja (Celovec 1968) str. 139.

⁷ Prim. Slovenec 8.8.1930, str. 5. »... je uspelo požar lokalizirati. Pogorelo je šest poslopij trem posestnikom. – Avstrijsko prebivalstvo je postreglo našim gasilcem v znak zahvale z domačim sadjcem,« se zaključuje poročilo iz Slovenjgradca, Slovenec 6.4.1930, str. 3.

⁸ Slovenec 26.7.1930, str. 4.

⁹ Prim. Slovenec 23.5.1930, str. 2; 15.8.1930, str. 2, posebej: Avstrija je odložila krinko : Razbitje trgovinskih pogajanj z Jugoslavijo... Slovenec 29.8.1930, str. 1. Dalje še Slovenec, 5.9.1930, str. 2; 17.9.1930, str. 3.

Sodeč po pisanju tedanjega tiska in programu novega ljubljanskega radia je slovenska javnost dogajanja na Koroškem in v ostalih delih zamejstva spremljala z zanimanjem in prizadetostjo. S takšno, da so se belgrajske oblasti – bil je pač čas »šestojanuarske diktature« – odločile za utišanje nekaterih »nacionalnih združenj«. ¹⁰ Zwittrov tedanji krog tako konec aprila 1930 prav gotovo ni prezrl kratkega časopisnega poročila: »Z enakim dekretom, kakor »Jugoslovanska Matica« in »Orjem«, je bila danes razpuščena tudi »Slovenska Straža«. Odlok se glasi: 'Poličijska uprava v Ljubljani je izvršila v Vaših društvenih prostorih nenadno hišno preiskavo ter je našla in zasegla inozemsko komunistično literaturo, katere uvoz v kraljevino je oblastno zabranjen...'« Sankcija je bila seveda razpust društva. »Pritožba pa vsled varovanja javnih interesov nima odločilne moči.« ¹¹

Z razpustom »Jugoslovanske Matice« in »Slovenske straže« ter s tem, ko je društvo »Gospo-
svetski zvon« prenehalo delovati (in je njegovo vlogo prevzel »Klub koroških Slovencev«), je 1.2.1925 ustanovljeni Manjšinski institut izgubil tri od svojih petih ustanoviteljev. ¹² S 1.4.1930 je MI prešel v financiranje prosvetnega oddelka banske uprave, »radi zunanjepolitične nape-
tosti« pa ni bil »podržavljen«, ampak je ostal samostojen zavod vse do prenehanja delovanja ob italijanski okupaciji.

Zwitter je po diplomi jeseni 1928 in rigorozu (doktoratu) spomladi 1929 postal kontraktualni asistent na geografskem inštitutu ljubljanske Filozofske fakultete, ¹³ in sicer s pogodbo za ob-
dobje 1.10.1929 – 30.9.1930. S Filozofske fakultete so mu 21.7.1930, z rektorata ljubljanske univerze pa 26.7.1930 – torej že sredi poletja in tik pred njegovim odhodom na koroško potovanje – poslali sporočilo o dodelitvi štipendije Turnerjeve ustanove za študij v Parizu; ¹⁴ ta je v marsičem opredelil njegovo nadaljnjo poklicno pot. Poleg epizode s koroškim potovanjem in poročilom drugih podrobnosti o Zwittrovi povezanost z MI ne poznamo. A ustanovitelj inštituta Vinko Zorman je leta 1951 prav Antona Melika in Frana Zwittera pritegnil kot priči o svojem delovanju, ker sta bila »vsa leta pri svojem znanstvenem delu v stiku z Manjšinskim inštitutom,« kar sta oba tudi potrdila. ¹⁵

Za naš opis nastanka in hranjenja Zwittrovega poročila je zanimiva Juvančičeva zabeležka v starejšem popisu arhiva INV, ki za fascikel 146 pojasnjuje: »Našel jan. 1960 v arh./ivu/ dr. Felaherja.« Kot rečeno, ta fascikel vsebuje manjši del dokumentarnega gradiva MI, ki ga ni doletelo uničenje že v pričakovanju okupatorjev ali v skritih depojih v vojnem času. Boja-
zen pred razkritjem avtorstva poročil o manjšinskem položaju je na nekaterih dokumentih iz fascikla 146 vidna v tem, da so imena odstrižena ali temeljito izbrisana. Upravičenost pričakovanja okupatorjevih sankcij (tudi) proti sodelavcem predvojnega MI pa potrujeta že Čermeljeva smrtna obsodba in Zwittrova hitra aretacija v letu 1941. V 17 mapah iz »146« je zbrano gradivo iz let 1919–38, od obsežnega poročila dr. Lamberta Ehrlicha o Milesovi komisiji do Felaherjevega poročila o položaju koroških Slovencev prvo jesen pod nacistično

¹⁰ Precej gradiva o njih je zbrala v svoji neobjavljenem diplomskem delu Tina Bahovec, *Das Bild der kärntner Slovenen in der Presse des Draubanats 1930 – 1941* (Wien 1995).

¹¹ Slovenec 30. 4. 1930, str. 3.

¹² Gl. poglavje »Ustanovitev Manjšinskega instituta v Ljubljani in njegov delež v proučevanju narodnostno-manjšinske problematike (od februarja 1925 do aprila 1941)« v: Janez Stergar, *Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja* (Ljubljana 1995) 11–17. Novejša razprava o izbranih poglavjih inštitutske zgodovine: Samo Kristen, *Specialistično proučevanje zakonsko zaščitenih narodnostnih manjšin v Sloveniji do obdobja državne osamosvojitve. Zgodovinski pregled*, v: *Razprave in gradivo – Treatises and Documents 45* (2004) 48–89.

¹³ Bogo Grafenauer, *In memoriam Akademik prof. dr. Fran Zwitter*, v: *Zgodovinski časopis 42* (1988) 160; Vasilij Melik, *Spremna beseda*, v: *Fran Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju* (Ljubljana 1990) 492. Prim. še ovoj 3 fascikla XLIII v AS 1402.

¹⁴ Dokumenti o asistenturi so v ovoju 4, obvestili o štipendiji pa v ovoju 11 fascikla XLIII v AS 1402.

¹⁵ Po gradivu v Zormanovi personalni mapi v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani objavlja Stergar, *Sedem desetletij* (kot v op. 12) 11.

oblastjo. Največ dokumentov se nanaša na Koroško, nekaj pa tudi na narodne manjšine, posebej Nemce v Sloveniji od 1929 dalje. Nasploh je velika večina dokumentov iz tridesetih let, kar velja tudi za potopise in druga poročila s Koroške v mapi 6. Tu je prvi 20 strani obsežni analitični potopis iz 1926, Zwittrovemu iz 1930 pa za vsako naslednje leto sledi (praviloma) po več poročil, vsaj eno (za poletje 1938) tudi neznane ženske avtorice.

Že dejstvo, da je bilo Zwittrovo poročilo iz leta 1930 shranjeno v gradivu dr. Julija Felaherja (1895–1969, kljub upokojitvi 1959 je še precej let sodeloval z INV), ilustrira povezanost Manjšinskega instituta s Klubom koroških Slovencev v Ljubljani (KKS).¹⁶ Klubu je od ustanovitve 1928/1929 skoraj štiri desetletja predsedoval prav Felaher, medtem ko je bil Zwitter po svoji vrnitvi iz Belgrada 1948 dolgoletni odbornik in pozneje tudi klubski podpredsednik. Predsednik KKS je bil od januarja 1946 do svoje smrti v februarju 1950 Lovro Kuhar – Prežihov Voranc; sredi maja 1930 se je izognil aretaciji in pobegnil na Koroško, kjer je bil pri svojih sorodnikih v Logi vasi¹⁷ tudi v avgustovskih dneh, ko je skozi vas pešal Fran Zwitter. Oba tako med seboj različna Korošca je poleg dejavnosti v KKS povezovalo npr. tudi prizadevanje za združitev južne Koroške z ostalo Slovenijo v vojnih in prvih povojnih letih.

Dovolj poznano in dokumentirano je, kako je Klub koroških Slovencev s svojimi podružnicami pospeševal dijaška in študentska potovanja na Koroško, letovanja ter potovanja koroških slovenskih »akademikov« po Sloveniji in tedanji Jugoslaviji. Objavljeni so tudi spominski zapiski s taborjenja ljubljanskih in mariborskih skavtov in skavtinj (planink) v treh koroških krajih poleti 1931. Klub in inštitut oz. Felaher in Zorman sta pri teh taborih med ostalim poskrbela še za finančno podporo banske uprave. V Bačah je tedaj taborila tudi poznejša Zwittrova žena Majda (Majda Krista Szillich oz. Žilič).¹⁸ V poletju Zwittrovega koroškega potovanja – torej poleti 1930 – pa so se na Bledu »skavti iz Avstrije ... naselili v Zaki v bližini sportnega štadiona.«¹⁹

Vpogled v zgodnjo Zwittrovo bibliografijo pokaže nekoliko presenetljivo dejstvo, da je bila njegova prva zaokrožena objava s koroško tematiko šele »Koroško vprašanje« iz leta 1937.²⁰ Zato se zdi možnost primerjave s sedem let zgodnejšim besedilom posebej zanimiva in dodatno »opravičuje« objavo poročila, četudi po več kot tri četrt stoletja. Zwittrove bibliografije žal ne upoštevajo neobjavljenih elaboratov, čeprav jih je npr. Janko Pleterski le v arhivu INV v zvezi z Avstrijo in Italijo naštel kar 38 (samo iz časa 1944–47)²¹ in čeprav nekatere Zwittrove pomembnejše elaborate oziroma zapise zgodovinarji še vedno precej berejo in citirajo. Ker je velika večina Zwittrovega fonda sedaj shranjena in dostopna v javnih arhivih, morda lahko zapišemo oz. deponiramo željo, da bi se kdo od arhivistov ali bibliotekarjev lotil zahtevne, a hvaležne naloge sestaviti bibliografijo (izbor?) njegovih elaboratov.

Povzemanj vsebino v pričujočem zborniku objavljenega poročila,²² ni potrebno. Očitno ne gre za turistični potopis, ampak za sistematično analizo jezikovnega, šolskega, cerkvenega,

¹⁶ Janez Stergar, Klub koroških Slovencev v Ljubljani, v: Tina Bahovec (Hg.), *Eliten und Nationwerdung/Elite in narodovanje (Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja 10, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana/Laibach–Wien/Dunaj 2003) str. 29–83. Prirejen nemški prevod: Janez Stergar, Der Klub der Kärntner Slowenen in Ljubljana, v: Stefan Karner, Janez Stergar (Hgg.), *Kärnten und Slowenien – »Dickicht und Pfade« (Kärnten und die nationale Frage 5, Celovec/Klagenfurt–Ljubljana/Laibach–Dunaj/Wien 2005) str. 329–347.**

¹⁷ Prim. uredniško pojasnilo Jožeta Koruze: Prežihov Voranc. *Zbrana dela 2 (Ljubljana 1964) str. 446.*

¹⁸ Med svojimi izpiski o študentskih potovanjih in skavtskih taborjenjih tako hranim tudi notici o pogovorih s prof. Majdo Zwitter 6. in 11. 11. 1983.

¹⁹ *Slovenec* 24. 7. 1930, str. 7.

²⁰ Gl. Bogo Grafenauer, *Bibliografija Frana Zwitterja, v: Zgodovinski časopis 19–20 (Zwitterjev zbornik, 1965–1966) str. 15–16.*

²¹ Janko Pleterski, *Delo dr. Frana Zwitterja za rešitev mejnih vprašanj, v: Zgodovinski časopis, 19–20 (Zwitterjev zbornik, 1965–1966) str. 28.*

²² Pri objavi smo popravili samo zanemarljivo majhno število tipkarskih napak, medtem ko smo nekatere jezikovne arhaizme pustili, prav tako pisavo krajevnih imen.

gospodarsko-socialnega in političnega položaja koroških Slovencev; popotna opažanja in pogovori se prepletajo s poprejšnjimi teoretičnimi spoznanji o manjšinski skupnosti, iz katere je izhajal tudi Zwittrov oče. Razmeroma malo je v besedilu zgodovine, (tudi) geografsko izobraženega avtorja pa izdaja obravnavanje družbeno-geografskih vprašanj in geografsko izrazje. Med sklepi oziroma trditvami poročila je morda najbolj presenetljivo poudarjanje, »da Slovenci uživajo politične svoboščine, ki so običajne v demokratični republiki Avstriji,« ter zagotovilo, da »o pritisku s strani administracije ne more biti govora.«

O dejanskem položaju koroških Slovencev se je Zwitter mdr. lahko seznanil v stikih s svojimi koroškimi kolegi v času študija na Dunaju 1926–28. Nekaj časa je celo stanoval skupaj z Jožkom Huttrom (1901–1989, kulturni delavec, profesor zgodovine na celovski slovenski gimnaziji) iz Globasnice, ki je znal povedati kakšno zabavno anekdoto o njunem »cimerstvu«; npr. o tem, kako je Jožka v mrzli sobi pričakal v plašč ogrnjeni Fran, ki ga doma pač niso naučili podkuriti peči.

V poročilu je kot prvi sogovornik omenjen posestnik iz Lipe pri Vrbi Jaka (Jakob) Reichmann, p.d. Jesenik (1897–1953, združni delavec, prvi podpredsednik Zveze slovenskih izseljencev), nato večkrat učitelj Franc Aichholzer (1884–1976, eden redkih slovenskih izobražencev, ki po plebiscitu ni zapustil Koroške), doma iz Spodnjega Dobja pri Baškem jezeru.²³ »Gospod Šturm« iz Svinče vasi pri Štomažu je seveda gospodar Tomanove domačije Andrej Sturm (1895–1978; od njegovih otrok sta najbolj znana slavistka dr. Katja Sturm-Schnabl in zgodovinar ter narodni delavec Borut Marjan Sturm), »poslanec Starc« pa župnik in prosvetni delavec Janez Starc,²⁴ 1927 in 1930 izvoljen za slovenskega poslanca v koroškem deželnem zboru. Vsi štirje Zwittrovi sogovorniki so bili v času nacizma pregnani s Koroške...

Iz Zwittrovega poročila lahko razberemo vsa najpomembnejša vprašanja, ki so koroške Slovence posebej težila v letu 1930, ki je bilo zanje v marsičem prelomno.²⁵ Na občnem zboru »Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem« 5. junija so tako izpostavili zahtevo po nadaljevanju pogajanj o kulturni avtonomiji, obsodili poskuse krnjenja pouka slovenščine v utrakvističnih šolah in posebej pri verouku, obžalovali ubujanje »starega sovraštva« v pripravah desetletnice plebiscita ter protestirali proti »naseljevanju nemških državljanov, predvsem protestantov na slovenskem ozemlju.«²⁶ Na izrednem občnem zboru iste osrednje politične organizacije (PGDKS) 2. oktobra so mdr. opozorili na neizpolnjevanje slovesnih pred-plebiscitnih obljub koroškega deželnega zbora;²⁷ prodrla je usmeritev mlade radikalne katoliške struje (dr. Rudolf Blüml, dr. Vinko Zwitter), ki je iz ideoloških in taktičnih razlogov na državnozborskih volitvah 9. novembra odstopila od lastne kandidature koroških Slovencev in podprla krščanskosocialno stranko.²⁸

Že od julija 1930 so se na Koroškem (in tudi na Dunaju) vrstile veličastne prireditve ob 10-letnici plebiscita, ki se jih je udeležil tudi ves avstrijski politični vrh. Pomirjujoči ali pravni glasovi so odmevali v »gluhi lozi«, kot se je zgodilo – v dobro znanem primeru – Johanu Kazianki, ko je komunistično spomenico o slovenskem vprašanju bral izpraznjeni koroški delavski zbornici. Ko je pozneje (tudi ob Prežihovem sodelovanju) razširjal še letak z revolucionarno vsebino (»... Slovensko narodno vprašanje se more rešiti le v okviru sovjetske

²³ Podrobneje npr. Janez Stergar, Aichholzer, Franc, v: Enciklopedija Slovenije 1 (Ljubljana 1987) str. 26–27.

²⁴ Prim. Avguštin Malle, Starc, Ivan (Janez), v: Enciklopedija Slovenije 12 (Ljubljana 1998) str. 276–277.

²⁵ Tu seveda ne moremo naštevati ali povzemati objav Janka Pleterskega, Toneta Zorna, Avgušтина Malleja in drugih slovenskih ter avstrijskih zgodovinarjev.

²⁶ Koroški Slovenci zahtevajo narodno pravdo. Slovenec 7. 6. 1930, str. 2.

²⁷ Koroški Slovenec 8.10.1930, l. 10, št. 41, str. 2. Resoluciji junijskega in oktobrskega občnega zbora PGDSK sta shranjeni tudi v arhivu INV, fasc. 146, mapa 3, ov. d.

²⁸ V »znamenitem« fasc. 146 v A INV vsebuje ov. k v mapi 3 tudi gradivo za volitve 9. 11. 1930, vključno slovensko glasovnico za hkratne deželnozborske volitve; stranke so takrat morale svoje volivce same opremiti z glasovnicami.

Slovenije...«),²⁹ so ga aretirale najprej avstrijske oblasti, nato pa ob ilegalnem prehodu meje še jugoslovanske.

V Sloveniji so bila domovinska čustva septembra razgreta že zaradi prvega tržaškega procesa. Obletnici plebiscita in položaju koroških Slovencev je bilo namenjenih veliko časopisnih člankov, javne plebiscitne prireditve pa so oblasti prepovedale oz. odpovedale,³⁰ če sodimo zgolj po objavah v »Slovencu« od 1. do 8.10.1930, se je to zgodilo v Mariboru, pri Sv. Križu nad Dravogradom, v Šoštanju, Kranju in Trziču, dejansko prav gotovo še drugod. Pač pa je 8. septembra v Ribnici še lahko potekala letna skupščina narodnoobrambne Družbe sv. Cirila in Metoda, na kateri je tajnik inž. Janko Mačkovšek glede koroških Slovencev poročal o marsičem, kar je zapisano tudi v poročilu o deset dni prej zaključenem Zwittrovem potovanju: o diskriminaciji na šolskem področju, o zastoju v pogajanju o kulturni avtonomiji kljub nemškemu posredovanju na evropskem manjšinskem kongresu v Ženevi itd.³¹

Primerjava poročila s poznejšim Zwittrovim »Koroškim vprašanjem«³² pokaže vrsto podobnosti. Seveda je drugo delo bistveno obsežnejše, argumentirano s citati in statistikami. »Demokratska republika Avstrija« se je po volitvah konec 1930 postopno spremenila v avtoritarno stanovsko, »klerofašistično« državo, podatki ljudskega štetja 1934 so pokazali ponovno »uradno« zmanjšanje števila koroških Slovencev. Zlasti pa je Zwitter leta 1937 tudi neposredno diskutiral oz. polemiziral z leto poprej izdano knjigo dr. Theodorja Veitra »Die slowenische Volksgruppe in Kärnten«.

Ali je mogoče z vsebinsko in stilno analizo obeh besedil – anonimnega poročila iz 1930 ter Zwittrove knjige iz 1936 – potrditi istega avtorja? Poglejmo si nekaj primerov podobnosti v času, ko še ni bilo »kopiraj-prilepi« sistema pisanja! V odstavku o gospodarsko-socialnem položaju na strani 6 poročilo iz 1930 uvodoma opozarja na »veliko število gruntov in majhno število kajž, veliki kmetje na eni strani in veliko število kmetijskih dninarjev in poslov na drugi strani,« kar je bilo tudi »vzrok za visoki procent nezakonskih otrok.« V »Koroškem vprašanju« (na straneh 434 in 435 najlažje dostopne Matičine izdaje iz 1990) pa sedem let pozneje Zwitter ob navajanju strokovne literature podrobno razpravlja o agrarni strukturi in zapiše, da »prevladuje srednja in večja kmetijska posest; ... več kakor eno tretjino vsega v poljedelstvu zaposlenega prebivalstva pa tvorijo posli in dninarji ... Odtod visok odstotek nezakonskih otrok...« Na 6. strani leta 1930 še piše: »Kmetiki in obrtni uslužbenci, posli in dninarji so organizirani politično v socialno demokratični stranki, ... je tudi nanje razširjeno socialno zavarovanje, ... gre vsa mladina, v koliko nima že svojih posestev, v mesta in da zato manjka na deželi delavcev in poslov.« Leta 1937 pa o istem (str. 437): »Socialna demokracija je temeljito izkoristila vse te značilnosti koroške agrarne strukture. V povojni dobi je bilo tudi na poljedelske delavce razširjeno socialno zavarovanje ... Obenem pa se na kmetih vedno bolj čuti pomanjkanje poljedelskih delavcev, ki se izseljujejo v mesto.«

Potopis na 7. strani nadalje ugotavlja, »da se nahajajo na Koroškem zavedni Slovenci v glavnem samo v enem socialnem sloju, med samostojnimi kmeti, kmetijskimi posestniki,« poznejši članek (str. 427) pa, da »slovenski jezik in zavest predstavlja v prvi vrsti kmetijski

²⁹ Prim. razstavni katalog Arhiva Slovenije Nacionalni in socialni programi pri Slovencih (Ljubljana 1975) str. 61.

³⁰ Rok Stergar, »Ker so koroške proslave od oblasti zabranjene...« 10-letnica koroškega plebiscita v časnikih jugoslovanske Slovenije – poizkus rekonstrukcije, v: Koroški vestnik 32 (1998) št. 2, str. 17–26. (Objavlja tudi Koroški koledar 1999, str. 64–68).

³¹ Andrej Vovko, Koroško vprašanje med obema vojnama v luči letnih skupščin »Družbe sv. Cirila in Metoda, v: Koroški koledar 1981, str. 78–89, zlasti 82. Avtor citira objavo poročila po: Koledar (Vestnik) Družbe sv. Cirila in Metoda za leto 1931 (Ljubljana 1930) str. 99.

³² Fran Zwitter, Koroško vprašanje (Ljubljana 1937); ponatis iz: Sodobnost 1937, str. 145–153, 218–223, 320–330; nemški prevod: Die Kärntner Frage (Disertacije in razprave – Dissertationen und Abhandlungen 2, Klagenfurt/Celovec 1979). Slovenski ponatis v: Zwitter, O slovenskem narodnem vprašanju (kot v op. 13) str. 415–441.

element z duhovščino...« Na 8. strani poročila iz 1930 avtor mdr. ugotavlja: »... pri volitvah pa se giblje število volilcev slovenske stranke med 9.000 in 10.000 glasovi ter odgovarja približno 20.000 prebivalcem, ki se še priznavajo k Slovenstvu...« Zwitter pa 1937 zapiše (str. 423), da »pri nobenih državno- in deželnozborskih volitvah število glasov slovenske stranke ni bilo manjše od 9000 in večje od 10000. ... Če uporabimo količnik 5,3%, ... dobimo malo manj kakor 21000 pripadnikov slovenske stranke.«

In še dve primerjavi! Na 10. strani poročila avtor meni, da *»obstajajo poleg narodne zavesti še razni lokalni partijotizmi, ki so pri kmetsem ljudstvu starejši in močnejši od nje: zavest skupnosti vasi, doline in končno koroška zavest.«* Avtor »Koroškega vprašanja« (str. 424) podobno: *»Po mojem mnenju so deželni regionalizmi historične kategorije. ... Jasno je, da je pri tem vplival v neki meri tudi geografski značaj zemlje, tj. zaprtost alpskih kotlin, ki krepí med njihovimi prebivalci zavest skupnosti.«* Potopis iz poletja 1930 se zaključí z opozorilom pred romantično-konservativnim »kultom koroštva«: *»ta zmedenost v pojmovanju nacionalizma utegne povzročiti kvečjemu, da bodo učenci Otmarja Spanna v slovenskem taboru samem pospeševali asimilacijo.«* Zwitter pa 1937 (str. 436) dvakrat ponovi, da je »nevzdržna« *»teza Othmarja Spanna, ki hoče pojasniti«* (v članku iz 1909) razlike v deležu nezakonskih otrok kar *»iz značaja posameznih narodov in plemen.«*

Tu bi morda lahko iskali tudi odgovor na vprašanje, zakaj se mladi terenski raziskovalec na poti skozi Šentjakob v Rožu ni oglasil pri sorodnikih, oziroma obiska v poročilu ni omenil. Prav tako ni citiral nobene izjave svojega bratranca in vrstnika Vinka Zwittera (1904–1977), ki je leta 1929 postal tajnik osrednje prosvetne organizacije Slovenske krščansko-socijalne zveze za Koroško: Vinko je bil na Dunaju študent oz. »učenec« prof. Othmarja Spanna... Po drugi strani pa družinska tradicija govori o tem, da se je Fran na Dunaju – ne glede na razlike v političnih pogledih – veliko družil z bratrancema Vinkom in Zdravkom (1902–1930). Dejstvo, da je Zdravko umrl 19. julija 1930, tretji dan popisanega potovanja po Koroškem, nam zastavlja le še nova vprašanja in dvome, ki ostajajo za prihodnja podrobna raziskovanja.

* * *

Do priložnostnega razkritja avtorstva »potopisa« iz leta 1930 najbrž ne bi prišlo, ko bi se sam ob različnih obletnicah ne ukvarjal s predvojnim Manjšinskim inštitutom, »Zwitrovim« partizanskim Znanstvenim inštitutom ter njegovimi nasledniki, med katerimi je tudi naš INV.³³ Čeravno sva se o vsem tem s Zwitterom večkrat pogovarjala, besedila ne bi identificiral, če se ne bi oglasil v sobi, ko sem pregledoval omenjeni fascikel. Spoštovani profesor je neposredno ali posredno sodeloval pri moji zaposlitvi na INV, pri izvolitvi v odbor Zgodovinskega društva in uredništvo Zgodovinskega časopisa, prav tako pri izvolitvi v odbor Slovenske matice. Srečevala sva se še v odboru KKS, delila kakšno pot na Koroške kulturne dneve v Celovcu; da skupnih prijateljsko-družabnih dogodkov ne naštevam.

Zwitter je bil še do 80. let 20. stoletja in hkrati skoraj do svojega 80. leta z našim inštitutom delovno povezan do te mere, da je SAZU zastopal v razširjenem svetu INV (kar mu ob tedanjem vodstvu ni bilo ravno v veselje). Tako kot na druge seje, je tudi na inštitutske prihajal pripravljen, oglašal se je z redkobesednimi, a tehtnimi predlogi. Če pogledam samo svoje zapiske iz let 1981–84, vidim, da je s svojim vztrajanjem uspel »izsiliti«, da je INV ob strokovni pomoči Arhiva Slovenije oz. prof. Majde Smole uredil svoj arhivski fond iz vojnih in prvih povojnih let. Ob tendencah vsebinskega širjenja inštitutskega programa je na seji sveta 14.12.1981 Zwitter svaril pred zapostavljanjem proučevanja slovenskih manjšin. Na ciklu predavanj inštitutskih

³³ Slednjega morda ne bi bilo potrebno ponavljati, če dejstva ne bi spregledovali nekateri sodobni pisci o tej tematiki.

gostov se je redno oglašal z vsebinskimi in zelo aktualnimi diskusijami, ki so včasih prerasle v – nikoli dolgovezne – koreferate.³⁴ Ob predavanju dr. Mirka Primožiča 9.2.1983 je Zwitter opozarjal na posledice uvedbe depozita za prehajanje meje in stike z zamejstvom, na pogovoru z inž. Pavlom Žaucerjem Matjažem 31.3.1983 se je spominjal skrbi partizanskega ZI za koroške Slovence ter opozoril na aktualnost teze iz »Koroškega vprašanja« o tretjinski politični razdeljenosti koroških Slovencev in o odločilnem pomenu socialdemokratov. Ob nastopu svojega celovškega bratranca dr. Francija (1913–1994) je razčlenjeval vzroke za trdoživost nemškega nacionalizma in nacizma na Koroškem, posledice Kominforma, germanizacijske procese ter spreminjanje socialne strukture. S posebno skrbjo je večkrat opozarjal na pomen dela z zamejsko mladino.

Ne da bi se posebej zavedala, da posredno hodiva tudi po »Cvitovih« stopinjah sva s sošolcem Matjažem, Zwitterovim starejšim sinom, in s pomočjo očetovega bratranca dr. Mirta Zwittera (1917–2002) od jeseni 1966 prepešačila, prekolesarila in prevozila na avtoštop precej koroških krajev,³⁵ od 1967 pa pripravila in vodila več taborov ljubljanskih (enkrat tudi tržaško-goriških) tabornikov po Koroškem.³⁶ Z Matjažem in njegovo sestro Anjo smo poleg taborništva delili še aktivnosti v študentskem gibanju, posebej v opozarjanju na slab položaj zamejskih Slovencev (profesor Zwitter nam je nevsiljivo kaj svetoval in prispeval svoj podpis pod kakšen protest). Še sedaj pa z Anjo oba delujeva v vodstvu ljubljanskega KKS.

---

³⁴ Taki so bili npr. Zwitterovi posegi na predavanju dr. Avguština Malleja 25.5.1981, dr. Reginalda Vospernika 28.9.1981, dr. Draga Štoke 23.4.1982, Makedoncev dr. Toševskega in dr. Andonova 10.6.1982, Franceta Klopčiča 14. 12. 1983.

³⁵ Matjaž Zwitter, Janez Stergar, Hodil po zemlji sem naši..., v: Mladinec, glasilo dijakov II. gimnazije v Ljubljani (1966/67) št. 1, str. 10–13.

³⁶ O tem sem sproti objavljala v tisku, pregled (neavtorizirano krajšano) pa predstavlja: Janez Stergar, Taborjenja med koroškimi Slovenci, v: Vestnik koroških partizanov 6 (1973) št. 4, str. 68–69.